

közt sem volt megkülönböztetés (179., 204.). A kamat ismeretlen fogalom volt, a kölcsönt felvevő azonban biztosítékot adott a kölcsönadónak, ami akár a kölcsön összegénél magasabb is lehetett (119.). A régi törvény – írta Gjeçovi – nem ismerte a pénzben megszabott árakat. Ennek megfelelően a kánun szerint sem lehetett senkit pénzbeli elégtételre kényszeríteni kártérítés, büntetés, vérontás esetén (117.). Az erdei, mezei károk okozása esetén alkalmazott előírások a kártérítés a magyar szokásjogban járatosak számára ismerősen csengenek: kár esetén nem kellett büntetést, csak kártérítést fizetni. A becslés az öregek vagy két falubeli dolga volt. A tilos helyen fát vágók fejszójét elvették, a vágott fát ott kellett hagyni. A különböző állatok által okozott károkot megkülönböztették egymástól. A mindent felfaló kecskék pusztítását két mondás is megörökítette: „Egy kecske egy egész hegyi legelőt kiszikkaszt.” „A kecske gonosz lélek, amit megérint a szája, az kiszikkad.” (155.)

A Dukagjini-kánun – bár erről a szöveg nem beszél – Albánia katolikus vidékein volt szokásban. Az egyház a kánunon kívül esett, nem volt rá érvényes a vérbosszú, de ő sem alkalmazhatott erőszakot. Az egyház jogai sérthetetlenek, senki sem tehet rá azokra a kezét (5.).

A Dukagjini-kánun új kiadása az utolsó olyan európai szokásjog világába enged bepillantást, amely részben még mindig érvényben van, Észak-Albániában ugyanis a rendszerváltás után újra feléledt használata. Jó lenne megtudni, hogy az írni-olvasni tudás elterjedése, a szöveg többszöri albán nyelvű kinyomtatása vajon változtatott-e használatán.

Tringli István

KRISEN/GESCHICHTEN IN MITTELEUROPÄISCHEM KONTEXT

Sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Studien zum 19./20. Jahrhundert
(Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien 12.)

Szerk. Márkus Keller – György Kövér – Csaba Sasfi

Bécs 2015. 362 oldal

E német nyelvű tanulmánykötet bevezetőjében, a 2012-ben alakult MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport vezetője, Kövér György a krízis fogalmát járja körül (*Einleitung: Krisengeschichte als Disziplin?*), érvel a válságtörténettel foglalkozó munkák létjogosultsága mellett, mely téma kutatására az utóbbi időben kifejezetten ösztönzően hatottak a 2008-as világgazdasági események is. A fogalomtörténeti áttekintést követően a tanulmánykötet célkitűzései is egyértelművé válnak: a krízisek széles spektrumának elemzése (éhínség, áradás, járvány, demográfiai, gazdasági- és agrárválságok, pénzügyi és kereskedelmi krízisek), melyek így nemzetközi perspektívában is összehasonlíthatóvá válnak. A szerző külön hangsúlyozza a magyar sajátosságokat, sorra véve a 19–20. század válságait.

Minden esetben összekapcsolódó válságokat láthatunk, ahogy például az 1870-es években egyszerre lehetünk tanúi rossz termésnek és éhínségnek, kolerajárványnak, pénzügyi- és hitelkrízisnek. Mindebből fakadóan a kötet közös kutatói kérdéseit az alábbi megközelítések adják: belső vagy külső okai voltak-e a gazdasági és szociális kríziseknek, rendszer-specifikus válságoknak tekinthetők-e az alkalmazkodásból fakadó problémák az 1870-es években, vagy a két világháború közötti reorganizációs krízis. A kötet szerzői nemcsak a válságok hátterében álló okokat keresik, hanem a választ arra is, miként próbálták kezelni ezeket a kríziseket. A tanulmánykötet így sokféle nézőpontot ötvöz, célja a részletekbe menő elemzés, az összehasonlító perspektíva alkalmazása, mellyel releváns kérdéseket válaszolhat meg a 19. és a 20. század kapcsán is. Az írások német nyelven való megjelentetésének célja, hogy a kutatócsoport tevékenységének eredményei szélesebb nemzetközi közönség számára is elérhetővé váljanak.

A hiteltörténettel foglalkozó Somorjai Szabolcs tanulmányában (*Kreditkrise in Ungarn vor den Banken?*) az 1825-ös Londonból induló gazdasági válságot és annak a magyarországi hitelezésre gyakorolt hatását vizsgálja. A szerző célja, hogy kapcsolatot találjon a modern, bankok által működtetett hitelezési rendszer és a hitelintézetek bekapcsolása nélkül működő privat hitelezés között. A korszakban ez utóbbi jellemezte a magyarországi pénzügyi szférát, így ennek a rendszernek a nemzetközi hitelrendszerbe való integrálódása is foglalkoztatja. Mivel a szerző szerint az általa vizsgált 1825-ös financiaális krízist a bankok és a hitelintézetek csökkentett hiteltevékenysége jellemezte, így a grafikonok segítségével részletesen ábrázolt magyar hitelezési rendszer sajátosságainak elemzésével választ találhat a tanulmány elején feltett kérdéseire. Tézise szerint a Londonból érkező pénzügyi válság egész Európát, így Bécs és Magyarországot is érintette, melyek – ha közvetetten is, de – összekapcsolódnak a további krízisek elkerülésére tett elméleti (pl. Széchenyi Hitel című műve) és gyakorlati (a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank létrejötte) lépésekkel.

A középszintű iskoláztatás kérdéseit kutató Sasfi Csaba írásában (*Schulbesuch in der von Katastrophen heimgesuchten Großstadt. Gymnasiasten in Pest zur Zeit der Cholera 1831 und der Eishochwassers 1838*) az 1830-as években Pest-Budán zajló két katasztrófa, az 1831-es kolera és az 1838-as jeges árvíz társadalomra gyakorolt hatásait vizsgálja. A fókuszba helyezett gimnazisták társadalmi és kulturális hátterén túl a szerző azt elemzi, hogy a fellelhető forrásokban miként jelennek meg az évtized katasztrófái, milyen a hétköznapi körülmények között rejtve maradó információkat hoznak elő ezek az extrém esetek. A katasztrófák által teremtett helyzetekben az iskolai képzés értékrendszere és motívumai hangsúlyosan fogalmazódnak meg a forrásokban, emellett a kutató az iskolai gyakorlatról is többletinformációkhoz juthat. A tanulmány konklúziója szerint az általa vizsgált közegben kisebb hatása volt a kolerának, mely inkább a gimnáziumokban alulreprezentált szegényebb rétegeket érintette. Az árvíz esetében, habár kevesebb a halálos áldozatok száma, de megterhelőbbek az anyagi veszteségek, melyek pótlása nagyobb terhet rótt polgári a családokra.

Halmos Károly Kövér Györggyel közös tanulmányában (*Pester Krida. Beiträge zu den Konkursstatistiken von Budapest im 19. Jahrhundert*) a budapesti csődstatistikákat dolgozza fel.

A szerzőpáros a csődpercek vizsgálatát közép-európai kitekintéssel kezdi (német államok és a Habsburg Birodalom), majd a pesti csődök levéltári anyagának elemzését végzi el. Részletes táblázatok és szemléletes grafikonok segítik a tanulmányban megfogalmazott célok elérését, a cégek mortalitásának vizsgálatát, a magyar adatsorok összevetését az eddigi kvantitatív eredményekkel. Forrásaik segítségével megismerhetővé válnak a csődeljárás párhuzamos intézményi szabályozásának eddig tisztázatlan, ismeretlen vonatkozásai.

Az árvizek – mindenekeelőtt az 1878-as miskolci áradás – társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozásaival foglalkozó Bodovics Éva írásában (*Katastrophe – diesseits und jenseits der Wirklichkeit. Die Konstruktion der Katastrophe im Spiegel zweier Hochwasser in Ungarn*) a katasztrófa konstrukcióját tanulmányozza két magyarországi árvíz kapcsán. Az általa vizsgált konkrét krízisek tükrében elemzi, hogy milyen képet alakítottak ki – főként – a sajtótermékek a csapásokról és az azokat követő történésekről. Bodovics megállapítja, hogy az újságokban a tapasztalatok, ismeretek bemutatása mellett fontos szerepet kapott az olvasói elvárások kielégítése is. A leírtakat ugyanis nagyban befolyásolta a katasztrófa képének közös kulturális gyökerekből megkonstruált fogalma.

Kiss Zsuzsanna tanulmányában (*Gesellschaftshistorische Aspekte der Getreidekrise gegen Ende des 19. Jahrhunderts*) a gabonaválság társadalmi vonatkozásait elemzi. Ehhez gazdasági szakírók munkáit és gazdaságtörténeti feldolgozásokat használ fel, melyekben a válság korabeli, 19. század végi értelmezései után kutat. Kérdésfeltevése fontos aspektusra irányítja a figyelmünket, a gabonaválságot ugyanis egy hosszú távú folyamat egyik eredményeként kívánja definiálni. Az elemzés szempontjai közül átgondolásra érdemesnek tartjuk azt, miszerint a gazdasági szakírók munkái a témával kapcsolatos általános közgondolkodást tükröznék. Az elméleti vizsgálódásokat gyakorlati szempontok is követik, három magyarországi uradalom elemzésével derül fény a gazdasági makro- és mikroszint különbségeire.

Klement Judit esszéjében (*Die Agrarkrise am Ende des 19. Jahrhunderts und die Budapestener Mühlenindustrie*) a magyar iparosodás egyik legfontosabb pillérére, a malomipart, azon belül is a pesti gőzmalomipart vizsgálja. A 19. század végén kibontakozó agrárkrízis hatásainak elemzéséhez első lépésként ismerteti a budapesti malomipar felemelkedésében szerepet játszó tényezőket. A cégek éves pénzügyi jelentéseinek és egyéb forrásainak elemzését követően maga a krízis és az agrárpiac átalakulása kerül a vizsgálat fókuszába. A források a budapesti malomipar 1880-as évektől jelentősen megváltozott piaci helyzetére utalnak, hiszen a csökkenő lisztár, a növekvő vám és az élesedő verseny egyre inkább kiszorították a nyugat-európai piacról a pesti cégeket. A legfontosabb változást azonban a szerző szerint az agrárpiac globalizálódása idézte elő.

Az erdélyi iparos és kereskedő rétegek 1920 utáni integrációjával és problémáival foglalkozó Kulcsár Beáta írásában (*Visionen und Schicksale: Widerspiegelung des in Siebenbürgen erlebten Imperiumwechsels in einem Tagebuch und zwei Memoiren*) három kéziratos forrást elemez, melyek szerzői az első világháború előtti keretek között szocializálódtak, és a háborút követően átéltek a többségi nemzetből kisebbséggé válás folyamatát. Az impériumváltás e tapasztalatának vizsgálata képezi a tanulmány tárgyát Paál Árpád (egykori udvarhelyi alispán,

publicista és politikus) 1919-től tíz éven át vezetett naplója, Jakabffy Elemér (a háborút megelőzően lugosi magyar parlamenti képviselő, jogász és publicist) *Lugostól Hátszegig* címmel írt memoárja (1949), valamint a Kolozs megyei Vásárhelyi János (evangélikus lelkész, majd püspök) 1937-ben készített emlékirata elemzésén keresztül.

Pogány Ágnes írásának címében (*Zwillingskrisen oder Multiple Krisen? Finanzielle Krisen in Ungarn und Österreich in den dreißiger Jahren*) megjelenő ikerkrízis kifejezés tisztázásával indít, melyet először az 1990-es években tapasztalt valuta- és bankválságra használtak, majd fokozatosan megjelent a történeti elemzésekben is. A szerző tézise szerint azonban Ausztriában és Magyarországon az 1930-as években nem iker-, hanem többszörös pénzügyi krízisek voltak. Az egymást erősítő valuta- és bankválságon túl válságba került az államháztartás és külső adóssághoz fordult fel, melyek egymással kölcsönhatásra lépve különösen mély és hosszan tartó krízist idéztek elő. A szerző külön figyelmet fordít a magyar és osztrák események közötti különbségekre, melyek egyik leghangsúlyosabb eleme a magyar bankrendszer válságának eltitkolása volt, szemben az Ausztriában a Kreditanstalt csődje által okozott bankpánik kialakulásával.

Heltai Gyöngyi munkájában (*Die Krisenlindernde Rolle des internationalen Beziehungssystems am Beispiel des Vígsház in Budapest, 1930–1932*) arra a kérdésre keresi a választ, hogy az 1930-as évek elején a budapesti Vígsház hogyan tudott tovább működni, miközben a gazdasági világválság miatt a profitorientált magánszínházak több országban is csődbe mentek. Levéltári források segítségével azt vizsgálja, hogy a Vígsház nemzetközi kapcsolati hálóján hogyan enyhítette a magyar gazdasági válság hatásait. Az intézmény vezetésének külföldi kapcsolatai, az ennek révén elnyert külföldi hitel, valamint a filmiparhoz fűződő összeköttetései – egyrészt új darabok beszerzése, másrészt a színház által játszott művek jogainak eladása – alapvető segítség volt, melyek nélkül a Vígsház nem tudott volna megbirkózni a válsággal.

A demográfiai válságokat kutató Koloh Gábor elemzésében (*Glockenklang von Hidas. Gesellschaftlicher/historischer/demographischer Ausschnitt*) a helyi református magyarok családrekonstrukciós vizsgálatára vállalkozik, melyhez az 1749 és 1945 közötti anyakönyvi adatokat használja fel. A historiográfiai áttekintés és a település történetének hosszas ismertetése után a szerző bemutatja a hidasi lakosság számának és összetételének változását. Ezt a különböző demográfiai mutatók rövid elemzése követi, melyet a házaspárok termékenységi arányszám ismertetése zár. A részletekbe menő történeti demográfiai vizsgálatokra általában – ahogy jelen tanulmányban is – mikroszinten nyílik lehetőség, valamint külön elismerésre méltó a sok munkával járó családrekonstrukció alkalmazása. Azonban a hidasi reformátusok esetében e szempontok figyelembevétele mellett is nagyon kicsinek tűnik a vizsgált esetszám, így a szerzőnek nem adódott lehetősége jelentős következtetések levonására.

Nagy Ágnes tanulmányában (*„Eine dem gesellschaftlichen Wert entsprechende Wohnung“. Vorstellung und Praxis bei der Wohnungsverteilung in Budapest und ungarischen Städten der Provinz während des Zweiten Weltkriegs*) a lakosság és az államigazgatás lakáshiányhoz való viszonyát elemzi, mely a második világháború alatt ismét problémává vált. A hasonló témában született korábbi kutatások megközelítésével ellentétben a lakosság által megélt lakásügy és ennek működtetése, az egyes szociális cselekvőkhöz kapcsolható elképzelések válnak a megfigyelés

tárgyává. A szerző választ keres továbbá arra, hogy milyen új értelmezéshez vezettek azok a reakciók, melyek az államigazgatás centrális szintje, a helyi igazgatás és a lakosság lakásfelhasználásról alkotott elképzeléseinek találkozásakor születtek.

Az 1970-es évek lakótelepeinek történetével foglalkozó Keller Márkus munkáját (*Ziele und Reaktionen. Die Geschichte des Hansaviertels Berlin und der Experimentellen Wohnsiedlung Óbuda*) a szakirodalomban a lakáskérdést meghatározó két koncepció bemutatásával indítja. Eszerint amíg a 19. század végén a polgári megközelítés volt vonzóbb a munkások számára, mely a fennálló társadalom stabilizálására törekedve, a munkásosztályt a lakáskérdés megoldásával kívánta integrálni a társadalomba, addig ez a második világháború után alapvetően átalakult. Ekkor újra aktuálissá vált a lakáskérdés, mivel a lakáshiányt tetézte az iparosodás és a betelepítések miatt növekvő feszültség. Eközben változott a komfort iránti igény, mely nagy hatást gyakorolt az állami és privát építkezésekre is. A célok és dilemmák (gyorsan, jó minőségű lakások építése, közben alacsony bérleti díjak kialakítása) egész Európában hasonlóak voltak. A szerző a fenti helyzetre adott reakciókat veti össze Nyugat-Németországban (berlini Hansa Negyed) és Magyarországon (óbudai Kísérleti lakótelep), miközben a lakók elégedettségét, reakcióit is vizsgálja a beköltözés után készült közvélemény-kutatási jegyzőkönyvek alapján.

Gyimesi Réka

Orosz László

TUDOMÁNY ÉS POLITIKA

Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban

Ráció Kiadó, Bp. 2014. 467 oldal

Orosz László (tudományos főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet) kötete a szerző 2007-ben megvédett PhD-disszertációjának jelentősen kibővített változata. Orosz a hazai németiség történetének egyik vezető szakértője, az elmúlt másfél évtizedben született publikációi jórészt e kötet előtanulmányainak tekinthetők. Tudományos felkészültségét, alaposágát e szóban forgó kötet is hűen bizonyítja. Fritz Valjavec a Südost-Institut munkatársaként meghatározó szerepet játszott a német–magyar kulturális kapcsolatokban; döntően pedig a Horthy-korszak idején gyakorolt kiemelkedő hatást a hazai historiográfiára.

A kötet három nagyobb egységre tagolódik. Az első részben Orosz Valjavec életrajzát közli, amely az első tudományos igényű, részletes biográfia a német történezműről. Valjavec apai ágon krajnai német, míg anyai ágon bánáti sváb családból származott, magát pedig utóbbi